

KATARZYNA SZAFIŃSKA
Wrocław

Ewolucja poglądów anglojęzycznych badaczy na dzieje *private press*

Na przełomie XIX i XX wieku drukarstwo prywatne w Anglii przeżywało rozkwit za sprawą takich oficyn, jak Kelmscott Press, Doves Press, Ashendene Press, Vale Press czy Eragny Press. Ich założyciele, inspirowani między innymi dokonaniem pierwszych drukarzy włoskich i niemieckich, postulowali powrót do dawnych wzorców, w których wykwalifikowani pracownicy wykazywali troskę o dobór odpowiednich materiałów, dbali o zachowanie harmonii między wszystkimi elementami składowymi druku. Książki miały być nie tyle towarem obliczonym na masowy odbiór, ile przede wszystkim wytworem sztuki drukarskiej.

Literatura dotycząca funkcjonowania i dorobku tych oficyn zaczęła powstawać jeszcze w okresie, gdy prowadziły one swoją działalność. Przez lata zachodziły jednak wyraźne zmiany zarówno w kręgu autorów, jak i w sposobie przedstawiania tego tematu, co znalazło odbicie w zróżnicowanych rodzajach publikacji, począwszy od katalogów, a skończywszy na opracowaniach monograficznych. Analiza wybranych pozycji piśmiennictwa umożliwiła pokazanie, jak kształtowało się spojrzenie badaczy na tę problematykę, oraz ustalenie, w jakim kierunku obecnie rozwijają się badania nad dziejami drukarstwa prywatnego.

Najwcześniejsze publikacje

Najwcześniejsze prace poświęcone działalności prywatnych drukarni angielskich powstawały już na przełomie XIX i XX wieku i ukazywały się przede wszystkim za sprawą ich założycieli. W tym gronie znaleźli się między innymi William Morris, Thomas James Cobden-Sanderson, a także Charles H. St. J. Hornby, Charles Ricketts oraz Lucien Pissarro. Oprócz nich wśród autorów poruszających te zagadnienia należy wskazać również osoby pochodzące z ich najbliższego otoczenia — krewnych, współpracowników i przyjaciół, wśród których znaleźli się Sydney C. Cockerell czy Thomas Sturge Moore.

Pierwsze publikacje, będące zazwyczaj katalogami wydawniczymi i bibliografiami dorobku poszczególnych oficyn, miały nieocenione znaczenie dla przyszłych pokoleń badaczy, ponieważ ukazywały nie tylko repertuar wydawniczy, lecz także w wielu wypadkach przedstawiały historię drukarni i poglądy ich założycieli na problematykę sztuki książki. Z perspektywy samych drukarzy ukazywały ich warsztat pracy i dawały możliwość wskazania celów, jakie stawiali sobie, podejmując decyzję o rozpoczęciu działalności. Formę tych prac i poruszaną w nich problematykę warto prześledzić na kilku przykładach.

Jedną z najważniejszych prac, które łączyły w sobie rys historyczny oraz spis wydanych druków, była *A Note by William Morris on His Aims in Founding the Kelmscott Press*¹. Jak wskazuje tytuł, Morris wyjaśnił w niej misję drukarni, przedstawił przyczyny, dla których zdecydował się na jej poprowadzenie, określił też zasady, jakimi kierował się w pracy nad projektowaniem książek. Ten krótki wstęp wprowadzał czytelnika w rozdział poświęcony historii oficyny, zawierający informacje na temat czcionek, zdobnictwa, a także wykorzystywanych materiałów i pras drukarskich. Całość została uzupełniona o adnotowany wykaz druków wydanych podczas całego okresu istnienia Kelmscott Press.

Podobny charakter miało dzieło opracowane przez T.S. Moore'a². Autor, poeta i ilustrator, który wielokrotnie współpracował z Lucienem Pissarrem, podjął się spisania historii jego oficyny, Eragny Press. Praca ta została wydana jeszcze w okresie trwania jej działalności, w roku 1903, i oprócz omówienia dziejów drukarni zawierała esej *Note on the Relation of the Printed Book as a Work of Art to Life* oraz wykaz szesnastu wydanych do tej pory tytułów.

Do tej grupy publikacji zalicza się również wydana w 1904 roku *A Bibliography of the Essex House Press*³ napisana przez Charlesa Roberta Ashbee. W krótkiej przedmowie założyciel drukarni opisał wykorzystywane czcionki, papier, zdobnictwo, wymienił również najważniejszych współpracowników. Bibliografia wydanych druków zawiera natomiast spis czterdziestu trzech książek.

Jeszcze jednym wartym przytoczenia przykładem jest *A Bibliography of the Books Issued by Hacon and Ricketts*⁴. Pozycja ta, również wydana w 1904 roku, zawiera rozbudowaną przedmowę autorstwa Charlesa Rickettsa, w której autor zawarł informacje dotyczące okoliczności powstania Vale Press i podsumował jej

¹ W. Morris, S.C. Cockerell, *A Note by William Morris on His Aims in Founding the Kelmscott Press: Together with a Short Description of the Press*, London: Kelmscott Press, 1898.

² T.S. Moore, *A Brief Account of the Origin of the Eragny Press and a Note on the Relation of the Printed Book as a Work of Art to Life*, Hammersmith: Eragny Press, 1903.

³ Ch.R. Ashbee, *A Bibliography of the Essex House Press, with Notes on the Designs, Blocks, Cuts, Bindings, etc., from the Year 1898 to 1904*, Campden, Gloucestershire: Essex House Press, 1904.

⁴ Ch.S. Ricketts, *A Bibliography of the Books Issued by Hacon and Ricketts*, London: Vale Press, Ballantyne Press, 1904.

działalność. Przedstawił również swoje poglądy na temat drukarstwa, odnosząc się wielokrotnie do osiągnięć W. Morrisa w tej dziedzinie.

Informacje dotyczące repertuaru wydawniczego, cen, nakładów czy zainteresowania poszczególnymi tytułami, znalazły się również w opracowywanych przez drukarzy katalogach. Tu za przykład mogą posłużyć liczne wydawnictwa tego typu, pochodzące między innymi z Ashendene Press, jak choćby *A List of Books in Preparation at the Ashendene Press*⁵ czy *Catalogue Raisonné of Books Printed & Published at the Doves Press, 1900–1916*, wzbogacony o krótki esej T.J. Cobden-Sandersona poświęcony przyczynom, dla których zdecydował się on na rozpoczęcie działalności drukarskiej⁶.

W dorobku piśmienniczym wymienionych drukarzy znalazły się liczne rozprawy i eseje poświęcone sztuce książki i kondycji ówczesnego drukarstwa. Wiele z nich ukazało się jeszcze zanim poszczególne drukarnie rozpoczęły swoją działalność lub w pierwszych latach ich istnienia, jednak przedstawione w tych pracach poglądy już wówczas determinowały styl przyszłych druków. Niektóre z nich zostały już wspomniane wcześniej, ponieważ były częścią opracowań bibliograficznych, inne ukazały się jako odrębne wydawnictwa. Do drugiej grupy należą *The Ideal Book or Book Beautiful* napisany przez Cobdena-Sandersona⁷, czy *Ideal Book. A Paper by William Morris*⁸, w którym twórca Kelmscott Press zawarł swoje poglądy między innymi na temat czcionek i typografii. Esejem, o którym warto przy tej okazji wspomnieć, jest także *De la typographie et de l'harmonie de la page imprimée*⁹. Autorzy — L. Pissarro i Ch. Ricketts — wyrazili w nim swoje poglądy na temat odnowy sztuki książki, skupiając się głównie na zagadnieniach związanych z ilustracjami, liternictwem oraz szatą typograficzną.

Nie tylko drukarze i ich współpracownicy podejmowali się przedstawienia dzieł oficyn oraz ich dorobku, wiele prac pochodzących z przełomu stuleci ukazało się z inicjatywy ich krewnych i przyjaciół. Jest to wyraźnie widoczne w przypadku publikacji dotyczących Kelmscott Press i Williama Morrisa. Ważny przykład stanowi *The Life of William Morris*¹⁰, dwutomowa biografia, której autorem jest John William Mackail, szkocki intelektualista, biograf i historyk literatury, znający Morrisa osobiście. We wstępie zaznaczył on, że publikacja powstała na specjalną prośbę Edwarda Burne-Jonesa, któremu zawdzięczał wiele cennych wskazówek i słów za-

⁵ [Ashendene Press], *A List of Books in Preparation at the Ashendene Press... and Also of the Books Printed between the years MDCCCXCV and MCMIV*, Chelsea: Ashendene Press, 1904.

⁶ T.J. Cobden-Sanderson, *Catalogue Raisonné of Books Printed & Published at the Doves Press, 1900–1916*, Hammersmith: Doves Press, 1916.

⁷ T.J. Cobden-Sanderson, *The Ideal Book or Book Beautiful: A Tract on Calligraphy, Printing, and Illustration & on the Book Beautiful as a Whole*, Hammersmith: Doves Press, 1900.

⁸ W. Morris, *Ideal Book. A Paper by William Morris. Read before the Bibliographical Society, June 19, 1893*. [London]: Central School of Arts & Crafts, 1907.

⁹ Ch.S. Ricketts, L. Pissarro, *De la typographie et de l'harmonie de la page imprimée William Morris et son influence sur les arts et métiers*, Paris-London: En vente chez Floury, 1898.

¹⁰ J.W. Mackail, *The Life of William Morris*, London: Longmans, Green, and Co., 1911.

chęty. Istotny był także dobór źródeł, które pozwoliły na spisanie historii założyciela Kelmscott Press — jak podkreślił jej autor, gdy powierzono mu to zadanie, uzyskał nieograniczony dostęp do wszelkich dokumentów i materiałów będących w posiadaniu rodziny Morrisa oraz wsparcie wykonawców jego testamentu — Fredericka S. Ellisa i Sydneya C. Cockerella. Przy opisywaniu poszczególnych etapów życia Morrisa nieoceniona okazała się pomoc jego przyjaciół i wieloletnich współpracowników, w szczególności Phillipa Webba, Fairfaxa Murraya i Emery'ego Walkera. Publikacja ta została wydana po raz pierwszy w 1899 roku, następnie była wielokrotnie wznowiana, stając się dla badaczy jednym z najważniejszych i najbardziej wyczerpujących źródeł wiedzy o życiu Morrisa, w tym również o jego działalności drukarskiej.

Może się tu nasuwać pewna wątpliwość dotycząca subiektywnego podejścia do tematu i chęci przedstawienia Morrisa w jak najlepszym świetle ze względu na osobiste zaangażowanie oraz znajomość z nim i z jego otoczeniem. Wydaje się jednak, że Mackail starał się być wierny rzeczywistości i nie upiększać jej, dzięki czemu jego praca stała się punktem odniesienia wielu autorów, którzy w następnych latach podejmowali te zagadnienia.

Kolejny przykład stanowi dzieło *The Kelmscott Press and William Morris Master-Craftsman*¹¹, którego autorem jest H. Halliday Sparling, badacz wywodzący się z bliskiego otoczenia drukarza (będący jego zięciem). W odróżnieniu od Mackaila Sparling w swojej pracy skoncentrował się przede wszystkim na dokładnym omówieniu działalności oficyny, analizie wykorzystywanych czcionek, zdobnictwa czy przedstawieniu całego procesu pracy nad drukami.

Na podstawie przytoczonych przykładów można stwierdzić, że pierwsze prace dotyczące historii i działalności prywatnych drukarni angielskich ukazywały się w czasie, gdy oficyny te prowadziły swoją działalność lub niedługo po jej zakończeniu. Niektóre z nich nie miały charakteru naukowego, w szczególności chodzi tu o katalogi, których zadaniem było informowanie potencjalnych nabywców o dostępnych tytułach i popularyzowanie dorobku w środowisku kolekcjonerów i bibliofilów. Inne natomiast, jak adnotowane bibliografie, były zazwyczaj opatrzone w rozbudowane historyczne lub teoretyczne wstępy dotyczące celów założenia drukarni i poglądów ich twórców na drukarstwo i sztukę książki. Dotarcie do tych wiadomości w inny sposób (na przykład przez badanie korespondencji lub wspomnień) byłoby niezwykle trudne lub wręcz niemożliwe. Tego rodzaju publikacje ukazywały się zazwyczaj pod koniec działalności drukarni i były podsumowaniem ich dokonań.

Oprócz katalogów, bibliografii czy rozpraw wydawane były również pierwsze obszerne publikacje poświęcone samym twórcom, jak wymienione już prace poświęcone W. Morrisowi czy wydane dzienniki i wspomnienia, czego przykład może

¹¹ H.H. Sparling, *The Kelmscott Press and William Morris Master-Craftsman*, London: Macmillan and Co., 1924.

stanowiąc *Cosmic Vision* T.J. Cobdena-Sandersona¹². Książki te, opublikowane na przełomie XIX i XX stulecia okazały się cennym materiałem dla kolejnych badaczy, były cytowane i omawiane w niemal wszystkich późniejszych pracach poświęconych tej tematyce.

Publikacje autorstwa drukarzy doczekały się również kolejnych wydań. Na przykład w 1952 roku wydana została praca *Kelmscott, Doves, and Ashendene: The Private Press Credo*¹³, którą wstępem, poświęconym tradycji prywatnych drukarni, opatrzył Will Ransom. Stanowi ona zbiór esejów napisanych przez twórców drukarni, kolekcjonerów oraz badaczy tej tematyki. W jej skład weszły między innymi *A Note on His Aims in Founding the Kelmscott Press* Morrisa, *The Ideal Book, or, Book Beautiful* Cobdena-Sandersona oraz *The Ashendene Press* Hornby'ego.

Publikacje wydawane od połowy XX wieku

W następnych latach zainteresowanie historią i działalnością prywatnych drukarni umocniło się. Powstawało coraz więcej prac poruszających tę tematykę, autorami zaś byli już w większości wybitni badacze historii drukarstwa bądź znani bibliofile. Większość tych publikacji ukazała się w drugiej połowie XX wieku, chociaż należy również podkreślić znaczenie dwóch tytułów wydanych jeszcze pod koniec lat 20. Były to: bibliografia autorstwa Geoffreya Stewarta Tomkinsona¹⁴ wydana w 1928 roku, oraz opracowanie historyczne *Private Presses and Their Books*¹⁵, które ukazało się w roku następnym.

Praca G.S. Tomkinsona ma szczególny charakter, dlatego warto wspomnieć o niej w pierwszej kolejności. Jej głównym zadaniem było przedstawienie produkcji wydawniczej najważniejszych drukarni działających w Anglii i Irlandii od drugiej połowy XIX stulecia. Inaczej niż w późniejszych opracowaniach historycznych, najważniejszym elementem opisu każdej z osiemdziesięciu dwóch omówionych oficyn była bibliografia wydanych w niej druków. Rys historyczny stanowił uzupełnienie tego wykazu. Działalność została opisana w sposób skrótowy i uwzględniła tylko najważniejsze informacje, między innymi o dacie powstania, lokalizacji, czcionkach czy wykorzystywanych prasach drukarskich.

W *Private Presses and Their Books* W. Ransoma wyraźnie wyodrębniają się dwie części — historyczna i bibliograficzna. W pierwszej z nich autor szczegółowo opisał ogólną sytuację prywatnych drukarni europejskich na przestrzeni wieków, najwięcej uwagi poświęcając Kelmscott Press, Doves Press, Ashendene

¹² T.J. Cobden-Sanderson, *Cosmic Vision*, London: Richard Cobden-Sanderson, 1922.

¹³ W. Ransom, *Kelmscott, Doves, and Ashendene: The Private Press Credo*, [San Francisco]: Book Club of California, 1952.

¹⁴ G.S. Tomkinson, *A Select Bibliography of the Principal Modern Presses, Public and Private, in Great Britain and Ireland*, London: First Edition Club, 1928.

¹⁵ W. Ransom, *Private Presses and Their Books*, New York: R.R. Bowker Company, 1929.

Press oraz Daniel Press i Village Press, które omówił w odrębnych rozdziałach. Nie ograniczył się jednak tylko do prywatnych drukarni angielskich, w dalszej kolejności przedstawił sytuację tego rodzaju oficyn w Ameryce Północnej, podkreślając znaczenie między innymi The Merrymount Press. W część bibliograficznej badacz wymienił dorobek nie tylko drukarni, lecz także ważniejszych typografów i projektantów książek, którzy również mieli swój wkład w odrodzenie sztuki książki. Wśród nich znaleźli się między innymi Bruce Rogers oraz Frederick Ward. Łącznie wykaz ten obejmuje niemal trzysta nazwisk i nazw oficyn.

Powstające w późniejszych latach opracowania koncentrowały się w głównej mierze na wątkach historycznych. Bibliografie publikacji wydanych w poszczególnych oficynach były obecne w większości prac, rzadko jednak były kompletne. Zazwyczaj zawierały wybór najważniejszych publikacji, niekiedy autorzy całkowicie rezygnowali z ich zamieszczania.

Począwszy od lat 50. XX wieku, piśmiennictwo dotyczące dziejów prywatnego drukarstwa wzbogaciło się o prace takich badaczy, jak Colin Franklin, Roderick Cave, Alan G. Thomas oraz Colin Clair. Szczególnie doniosłe znaczenie dla zgłębienia tej tematyki miał z pewnością C. Franklin, angielski badacz historii drukarstwa, bibliograf i kolekcjoner książek. W jego dorobku, oprócz najbardziej chyba znanego dzieła *The Private Presses*¹⁶, znalazły się również takie prace, jak *Emery Walker*¹⁷, *Printing and the Mind of Morris*¹⁸, a także monografia *The Ashendene Press*¹⁹. Warto także zaznaczyć, że jest on honorowym przewodniczącym Oxford University Society of Bibliophiles oraz że funkcję przewodniczącego pełnił również w Private Libraries Association i w stowarzyszeniu drukarzy i wydawców Double Crown Club.

Z omawianego okresu pochodzi bardzo wiele dzieł koncentrujących się na ruchu prywatnego drukarstwa, nie zaś na działalności konkretnej oficyny. Tak jest w wypadku *The Private Presses*, wspomnianego wcześniej C. Franklina. W wydanej w 1969 roku pracy przedstawił on dzieje dziesięciu znamienitych drukarni angielskich, obszernie omawiając ich działalność, dorobek, a także styl druków. Podobnie postąpił R. Cave — w *The Private Press*²⁰ nakreślił historię i współczesną sytuację prywatnych drukarni, wiele uwagi poświęcając oficynom angielskim oraz amerykańskim, podkreślając przy tym wpływ W. Morrisa na rozwój tego ruchu nie tylko w Anglii, lecz także w Stanach Zjednoczonych.

¹⁶ C. Franklin, *The Private Presses*, London: Studio Vista, 1969.

¹⁷ C. Franklin, *Emery Walker: Some Light on His Theories of Printing and on His Relations with William Morris and Cobden-Sanderson*, Cambridge: privately printed at the University Printing House, 1973.

¹⁸ C. Franklin, *Printing and the Mind of Morris: Three Paths to the Kelmscott Press*, Cambridge: privately printed for the author and distributed by the Rampant Lions Press, 1986.

¹⁹ C. Franklin, *The Ashendene Press*, Dallas: Bridwell Library, Southern Methodist University, 1986.

²⁰ R. Cave, *The Private Press*, New York: Watson-Guption Publications, 1971.

Wymienione tytuły oraz inne publikacje, takie jak *Fine Books*²¹ czy *A History of European Printing*²², wskazują, że ówczesne badania koncentrowały się przede wszystkim na syntezie dziejów prywatnych drukarni i podsumowaniu dotychczasowej wiedzy na ten temat. Badano, jak drukarnie prywatne kształtowały się na przestrzeni wieków, z jakich warstw społecznych i zawodów wywodzili się ich założyciele. Ważną kwestią poruszaną w tych pracach były także zmiany w definiowaniu pojęcia prywatnego drukarstwa. Autorzy dość ogólnie porównywali dorobek oficyn oraz przedstawiali sylwetki założycieli. We wszystkich tych publikacjach okres przełomu XIX i XX stulecia oraz znaczenie wymienionych na wstępie oficyn, które powstały wówczas w Anglii, akcentowano szczególnie mocno.

Z rzadka decydowano się na opracowanie monografii oficyn, choć jednym z nielicznych wyjątków jest tu C. Franklin i jego *The Ashendene Press*. Dopiero na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat najważniejsze angielskie drukarnie prywatne doczekały się doskonale opracowanych publikacji monograficznych. Jednym z najważniejszych przykładów jest wspólna inicjatywa British Library i wydawnictwa Oak Knoll Press, które w 2002 roku wydały *A History of the Golden Cockerel Press, 1920–1960* autorstwa Rodericka Cave’a i Sary Manson²³, *The Doves Press* Marianne Tidcombe²⁴, a dwa lata później *A History of Eragny Press* Marcelli D. Genz²⁵ i *The Vale Press: Charles Ricketts: A Publisher in Earnest* napisaną przez Maureen Watry²⁶. Te obszerne publikacje są na najwyższym poziomie zarówno pod względem merytorycznym, jak i edytorskim, i znacząco wzbogacają wiedzę z tej dziedziny.

Dla wielu z wymienionych autorów monografie są podsumowaniem długoletnich badań nad historią prywatnych drukarni angielskich z przełomu wieków. Tak jest w wypadku wspomnianych wcześniej C. Franklina czy R. Cave’a. Również M. Tidcombe ma w swoim dorobku wiele publikacji z tej dziedziny, w szczególności opisujących działalność T.J. Cobdena-Sandersona. Życie i dokonania tego wybitnego intrologatora i drukarza zostały przez nią przedstawione, poza wymienioną już monografią, także w *Thomas James Cobden-Sanderson: The Doves*

²¹ A.G. Thomas, *Fine Books*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1967.

²² C. Clair, *A History of European Printing*, London-New York: Academic Press, 1976.

²³ R. Cave, S. Manson, *A History of the Golden Cockerel Press, 1920–1960*, London: British Library-New Castle: Oak Knoll Press, 2002.

²⁴ M. Tidcombe, *The Doves Press*, London: British Library-New Castle: Oak Knoll Press, 2002.

²⁵ M.D. Genz, *A History of the Eragny Press, 1894–1914*, New Castle: Oak Knoll Press, 2003.

²⁶ M. Watry, *The Vale Press: Charles Ricketts, a Publisher in Earnest*, New Castle: Oak Knoll Press-London: British Library, 2004.

*Bindery and the Doves Press*²⁷, *The Doves Bindery*²⁸ oraz *The Bookbindings of T.J. Cobden-Sanderson*²⁹.

Ogromne znacznie dla rozwoju wiedzy o prywatnych drukarniach mają prace Williama S. Petersona. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się przede wszystkim wokół działalności oficyny Kelmscott Press i osoby jej założyciela. Jest autorem takich prac, jak *A Bibliography of the Kelmscott Press*³⁰, *The Kelmscott Press: A History of William Morris's Typographical Adventure*³¹ oraz *The Kelmscott Chaucer: A Census*³². Warto podkreślić, że ten emerytowany profesor anglistyki na Uniwersytecie Maryland jest twórcą i redaktorem wielu prac podejmujących zagadnienia drukarstwa w Wielkiej Brytanii i Ameryce, a także redaktorem czasopisma „Printing History” wydawanego przez American Printing History Association. W przeszłości był natomiast związany z periodykiem „Papers of the Bibliographical Society of America”.

Z liczного grona badaczy zajmujących się tą tematyką w ostatnich latach, oprócz już wspomnianych, warto jeszcze wymienić takie nazwiska, jak Lora S. Urbanelli, która jest autorką między innymi *The Book Art of Lucien Pissarro*³³ z 1997 roku, czy David Butcher, który napisał *British Private Press Prospectuses, 1891–2001*³⁴, a także jest współautorem dzieła *Pages from Presses: Kelmscott, Ashendene, Doves, Eragny, Vale & Essex House*, wydane w roku 2006³⁵.

W ostatnich latach zainteresowanie tematyką prywatnego drukarstwa stale rośnie, co jest widoczne także w działalności wielu muzeów i bibliotek, które zdecydowały się na zaprezentowanie szerszej publiczności swoich kolekcji. Przy okazji organizowanych wystaw publikowane były wspaniale ilustrowane i niekiedy bardzo obszerne katalogi, które stanowią ciekawe uzupełnienie prezentowanej wcześniej literatury naukowej. Dla przykładu warto wymienić takie tytuły, jak: *Lucien Pissarro in England: The Eragny Press, 1895–1914*³⁶, który ukazał się nakładem Ashmolean

²⁷ M. Tidcombe, *Thomas James Cobden-Sanderson: The Doves Bindery and the Doves Press*, Antwerpen: De Zilverdistel, 1995.

²⁸ M. Tidcombe, *The Doves Bindery*, London: British Library-New Castle: Oak Knoll Books, 1991.

²⁹ M. Tidcombe, *The Bookbindings of T.J. Cobden-Sanderson: A Study of His Work 1884–1893, Based on His Time Book*, London: British Library, 1984.

³⁰ W.S. Peterson, *A Bibliography of the Kelmscott Press*, Oxford: Clarendon, 1984.

³¹ W.S. Peterson, *The Kelmscott Press: A History of William Morris's Typographical Adventure*, Berkeley: University of California Press, 1991.

³² W.S. Peterson, S.H. Peterson, *The Kelmscott Chaucer: A Census*, New Castle: Oak Knoll Press, 2011.

³³ L.S. Urbanelli, *The Book Art of Lucien Pissarro: With a Bibliographical List of the Books of the Eragny Press, 1894–1914*, Wakefield, R.I.: Moyer Bell, 1997.

³⁴ D. Butcher, *British Private Press Prospectuses, 1891–2001*, Risbury: Whittington Press, 2001.

³⁵ D. Butcher, *Pages From Presses: Kelmscott, Ashendene, Doves, Vale, Eragny & Essex House*, Risbury: Whittington Press, 2006.

³⁶ V. Benjamin, C. Harrison, J. Whiteley, *Lucien Pissarro in England: The Eragny Press 1895–1914*, Oxford: Ashmolean Museum, 2011.

Museum i upamiętnia wystawę otwartą w styczniu 2011 roku. Innym przykładem jest *Drawings, Watercolours, Oil Paintings, Woodcuts and Etchings by Lucien Pissarro, 1863–1944, and Illustrated Books from the Eragny Press*³⁷ dotyczący wystawy zorganizowanej w Londynie w 2003 roku przez Fine Art Society, a także *The Beauty of Life: William Morris and the Art of Design*³⁸ towarzyszący wystawie w Huntington Library oraz *The Triple Crown Abroad: The Kelmscott, Doves & Ashendene Presses beyond the British Isles* wydany w 2001 roku przez Washington University³⁹.

Powyższy przegląd piśmiennictwa należy uzupełnić informacjami o artykułach dotyczących działalności prywatnych drukarni. Jednak ze względu na ograniczony dostęp i duże rozproszenie tego typu publikacji zostaną tu jedynie zasygnalizowane ważniejsze przykłady. Warto na początku zauważyć, że artykuły poświęcone tym zagadnieniom publikowane są przede wszystkim w czasopiśmie wydawanych przez wydawnictwa uniwersyteckie, muzea oraz biblioteki, zazwyczaj brytyjskie i amerykańskie. Wśród nich znalazły się takie tytuły, jak „Colby Library Quarterly”, „Victorian Poetry”, „The Library” czy „The Burlington Magazine”. Co ciekawe, założyciel Kelmscott Press doczekał się osobnego czasopisma poświęconego jego życiu i dokonaniom na wszelkich obszarach aktywności twórczej, zatytułowanego „Journal of William Morris Studies” wydawanego przez William Morris Society od 1961 roku.

Na łamach czasopism znalazły się niezwykle interesujące artykuły dotyczące młodości drukarzy, dokonań na polu zdobnictwa manuskryptów i początków zainteresowania sztuką drukarską. Tę tematykę poruszyli między innymi Joseph R. Dunlap w *Morris and the Book Arts before the Kelmscott Press*⁴⁰ oraz John Rewald w artykule *Lucien Pissarro: Letters from London, 1883–1891*⁴¹. Inni autorzy, jak Elizabeth Mozley⁴², Charles B. Russell⁴³, Carole Cable⁴⁴, Foster Macy

³⁷ *Drawings, Watercolours, Oil Paintings, Woodcuts and Etchings by Lucien Pissarro, 1863–1944, and Illustrated Books From The Eragny Press: Also Works by Camille Felix, Paul-Emile and Orovida Pissarro: From The Horwood Family Collection*, London: Fine Art Society PLC, 2003.

³⁸ D. Waggoner, *The Beauty of Life: William Morris and the Art of Design*, London: Thames & Hudson, 2003.

³⁹ E.K. Davis, *The Triple Crown Abroad: The Kelmscott, Doves & Ashendene Presses Beyond the British Isles*, St. Louis: Special Collections, Washington University Libraries, 2001.

⁴⁰ J.R. Dunlap, *Morris and the Book Arts before the Kelmscott Press*, „Victorian Poetry” 13, 1975, nr 3/4, s. 141–157.

⁴¹ J. Rewald, *Lucien Pissarro: Letters From London, 1883–1891*, „The Burlington Magazine” 91, 1949, nr 556, s. 188–192.

⁴² E. Mozley, *Thomas James Cobden-Sanderson: A Study Based on His Journals*, „The Courier” 1974, nr 11.3, s. 21–37.

⁴³ Ch.B. Russell, *Cobden-Sanderson and the Doves Press*, „Prairie Schooner” 14, 1940, nr 3, s. 180–192.

⁴⁴ C. Cable, *The Printing Types of the Doves Press: Their History and Destruction*, „The Library Quarterly: Information, Community, Policy” 44, nr 3, s. 219–230.

Johnson⁴⁵ czy Carl J. Weber⁴⁶, omówili dokonania poszczególnych drukarzy i przedstawili historię ich oficyn. Wiele z tych prac ukazało się w połowie XX wieku, gdy zainteresowanie tą tematyką dopiero zaczynało się rozwijać, dlatego tym bardziej były to cenne pozycje.

Korzystając z baz, takich jak Web of Science, JSTOR, EBSCO, Oxford Journals, można stwierdzić, że obecnie w czasopismach ukazują się głównie recenzje wydanych w ostatnich latach monografii, artykuły naukowe zaś wnoszące nowe informacje do wiedzy na temat oficyn i ich założycieli pojawiają się coraz rzadziej. Do drugiej grupy można zaliczyć publikacje *The Kelmscott Press and William Morris: A Research Guide*⁴⁷ Sary Horowitz oraz *The Origin of the Kelmscott Press*⁴⁸ Erica Glasgowa.

Zainteresowanie historią prywatnego drukarstwa jest zatem stale widoczne w literaturze naukowej — począwszy od pochodzących jeszcze z przełomu XIX i XX wieku pierwszych opracowań historycznych dotyczących poszczególnych oficyn, ich katalogów i bibliografii, a także biografii założycieli, przez opracowania syntetyzujące wiedzę na temat całego ruchu prywatnego drukarstwa, aż po wydawane współcześnie monografie, które uzupełniają dotychczasową wiedzę o najnowsze ustalenia badaczy. Ze względu na różnorodne wymienione wcześniej rodzaje publikacji także sposób omówienia tych zagadnień był odmienny. Warto zatem bliżej przyjrzeć się polu badawczemu i omówić na wybranych przykładach, jak kształtowało się ono przez lata.

Pole badawcze

Jak wskazują przytoczone przykłady, pierwsze prace dotyczące prywatnych drukarni koncentrowały się na dorobku pojedynczych oficyn. Ponieważ były one wydawane często jako podsumowanie pewnego etapu działalności lub w związku z jej zakończeniem, ich główny element stanowiły bibliografie wydanych druków, rys zaś historyczny stanowił tu raczej uzupełnienie.

Autorzy późniejszych opracowań, syntetyzujących wiedzę na temat prywatnych drukarni, decydowali się na omówienie działalności kilku lub nawet kilkunastu drukarni w jednej publikacji. Byli więc zmuszeni do skoncentrowania się tylko na wybranych zagadnieniach, inne mogli jedynie zasygnalizować lub

⁴⁵ M.F. Johnson, *Charles Henry St. John Hornby, English Gentleman: An Essay*, Meriden, Conn., U.S.A.: Bayberry Hill Press, [1973], *Keepsake of the Columbiad Club*, nr 93.

⁴⁶ C.J. Weber, *Charles Ricketts and His Books*, „Colby Library Quarterly” 1951, nr 4, s. 53–57.

⁴⁷ S. Horowitz, *The Kelmscott Press and William Morris: A Research Guide*, „Art Documentation” 25, 2006, nr 2, s. 60–65.

⁴⁸ E. Glasgow, *The Origin of the Kelmscott Press*, „Library Review” 48, 1999, nr 4, s. 195–197.

pominać. Dopiero w wypadku monografii możliwe było dogłębne zbadanie zagadnienia i przedstawienie go w wyczerpujący sposób.

Od końca lat 20. XX wieku studia nad wskazanymi drukarniami prywatnymi zaczęli prowadzić historycy, księgoznawcy, bibliografowie oraz bibliofile. W powstających opracowaniach syntetyzujących wiedzę na temat ruchu prywatnego drukarstwa wyraźnie widoczne było koncentrowanie się na zagadnieniach związanych z analizą druków. Na pierwszy plan wysunęły się kwestie dotyczące typografii, zdobnictwa, ilustracji czy opraw, przedstawiano też, jak wyglądały kolejne etapy pracy nad drukami. Często prowadzone były także badania porównawcze stylów różnych drukarni — w tym wypadku autorzy wskazywali nie tylko różnice i podobieństwa, lecz także wspólne korzenie, inspiracje. Drugą grupę stanowiły zagadnienia z historii oficyny i życia jej założyciela. Omawiając działalność oficyn, podawano podstawowe informacje o dacie założenia, zamknięcia, lokalizacji, dorobku wydawniczym, wykorzystywanych prasach drukarskich, narzędziach czy materiałach, wskazywano najważniejszych współpracowników i ich dokonania. Sylwetkę samego założyciela przedstawiano, koncentrując się zazwyczaj na latach, w których prowadził on swoją działalność drukarską. Z wcześniejszego okresu autorzy wybierali ważniejsze fakty wyjaśniające, co skłoniło go do podjęcia decyzji o poprowadzeniu drukarni oraz przedstawiające pierwsze doświadczenia w pracy nad rękopisami i drukami.

Dopiero w najnowszym piśmiennictwie widoczne jest odejście od tego schematu i znaczne rozszerzenie pola badawczego. W powstających na przestrzeni ostatnich lat monografiach w ich części historycznej równie ważne jak analiza druków okazały się między innymi odbiór dzieł czy związki drukarzy z całym ówczesnym środowiskiem wydawniczym.

Więcej uwagi poświęcono też osobom założycieli. Często przeznaczano co najmniej jeden rozdział na przedstawienie młodości przyszłych drukarzy, omówienie kolejnych etapów edukacji i stosunków panujących w rodzinie. Informacje te były istotne dla lepszego zrozumienia, co skłoniło ich do zainteresowania się sztuką książki. Co ważne, wiedzę na ten temat badacze czerpali przede wszystkim z nieopublikowanych dokumentów pochodzących z archiwów rodzinnych, w tym z zachowanej korespondencji, wspomnień, a także z wydanych biografii oraz dzienników.

Analiza druków

Wiedza dotycząca druków pochodzących z poszczególnych oficyn dzięki najnowszym ustaleniom znacząco się wzbogaciła. Dobrze widać to na przykładzie zagadnień typograficznych. Przez lata były one omawiane z różnym stopniem szczegółowości — niektórzy autorzy ograniczali się jedynie do przedstawienia podstawowych danych dotyczących czcionek (nazwy, roku powstania), inni zaś podawali bardziej rozbudowane i szczegółowe opisy charakteryzujące kroje, od-

noszące się do samego procesu produkcji czy źródła inspiracji, którymi były zazwyczaj włoskie i niemieckie inkunabuły. Niekiedy docierali do informacji o krokach, które były w planach lub nad którymi prace rozpoczęto, ale nigdy ich nie zakończono.

Autorzy najnowszych prac nie tylko rozszerzyli te wiadomości, lecz także uzupełnili je o nowe ustalenia. Na przykład, znacznie szerzej omówiono sam proces projektowania czcionek i wykorzystywane do tego celu metody (między innymi stosowanie przez W. Morrisa i E. Walkera technik fotograficznych). Szczegółowiej odnotowano też wkład pracy innych osób i firm zaangażowanych w proces ich wycinania i odlewania. Ponadto znacznie więcej uwagi badacze poświęcili kwestii odbioru i oceny czcionek przez środowisko XIX- i XX-wiecznych drukarzy, wydawców i czytelników. Przytaczane opinie pochodziły zazwyczaj z listów i recenzji publikowanych na łamach ówczesnych czasopism. Jak wskazała M. Watry, zdarzało się, że były one negatywne, co prowadziło do interesującej wymiany zdań między krytykiem a drukarzem, która również odbywała się za pośrednictwem prasy. Dotarcie do tego typu informacji wymagało od badaczy dużych nakładów pracy, jednak pozwalało na zapoznanie się z oceną dokonań drukarzy na polu typografii dokonywaną przez współczesnych im odbiorców.

Warto podkreślić, że zagadnienia związane z estetyką druków zawsze były przez autorów poparte odpowiednimi przykładami. Jest to dobrze widoczne u Petersona, który pisząc o ornamentach, inicjałach czy ilustracjach, najpierw wskazywał osoby odpowiedzialne za ich powstanie, kolejne etapy projektowania, następnie przedstawiał charakterystykę na podstawie różnych tytułów wychodzących spod pras Kelmscott Press. Niektórzy autorzy decydowali się na omówienie tej tematyki od strony druków — wybierając najbardziej interesujące według nich tytuły. Tak postąpił na przykład C. Franklin, który opisując styl druków Ashendene Press, nie trzymał się chronologii wydania, lecz zamiast tego starał się raczej podzielić je na grupy według określonych kryteriów — formatów oraz przeznaczenia. Wyróżnił on książki tworzone z myślą o rodzinie, przyjaciółach oraz książki z późniejszego okresu działalności, które określił jako „more public books”.

Omówienie stylu, w jakim wydawane były druki, stało się dla badaczy również okazją do bliższego przyjrzenia się poglądom na zmiany w produkcji książek. W wielu wypadkach był to sprzeciw wobec nadmiernej roli mechanizacji i niedbałości w projektowaniu, jaką można było zaobserwować w ówczesnych firmach wydawniczych. Ważnym elementem było więc wskazanie zasad, jakimi kierowali się twórcy prywatnych drukarni i źródeł ich inspiracji. Wiedzę czerpano przede wszystkim z pierwszych publikacji — wspomnianych już rozbudowanych wstępów oraz esejów uzupełniających bibliografie, w których drukarze wiele miejsca poświęcali rozważaniom na ten temat. Przez lata stanowiły one dla badaczy nieocenione źródło informacji, obecnie również są chętnie cytowane i omawiane. Przykładowo G.S. Tomkinson za zgodą rodziny Cobdena-Sandersona przytoczył

obszerne fragmenty wstępu do ostatniego katalogu Doves Press z 1916, dotyczące między innymi prac nad niektórymi drukami oraz zasad, jakimi kierował się przy wyborze kolejnych tytułów do druku. Niektórzy autorzy poszli o krok dalej, jak choćby W.S. Peterson. Zdecydował się on na zamieszczenie całego tekstu słynnego wykładu wygłoszonego przez E. Walkera w 1888 roku, który stał się impulsem do działania między innymi dla Morrisa, czy też artykuł Oskara Wilde'a, w którym poeta przedstawił swoje spostrzeżenia na temat kondycji XIX-wiecznego drukarstwa.

Działania marketingowe

Jeszcze jednym interesującym zagadnieniem, we wcześniejszych publikacjach jedynie sygnalizowanym, były działania marketingowe drukarzy. Podstawową metodą informowania o produkcji wydawniczej były bibliografie i listy subskrybentów, i właśnie im badacze poświęcali najwięcej uwagi. Jednakże temat ten w najnowszych publikacjach został poszerzony o wskazanie także innych metod stosowanych w celu zwiększenia sprzedaży. Dobrym przykładem są tu ustalenia M. Genz, która poświęciła temu zagadnieniu osobny rozdział swojej monografii. Scharakteryzowała ona program wydawniczy Eragny Press, a następnie omówiła metody sprzedaży stosowane przez Luciena Pissarro — między innymi nawiązywanie kontaktów z profesjonalnymi handlarzami i wydawcami, reklamę druków w czasopiśmie (szczególnie podkreśliła tytuły zagraniczne) oraz obecność książek na wystawach. Jeszcze jednym ważnym narzędziem reklamy wskazanym przez autorkę była wspomniana już bibliografia wydanych druków, która ukazała się w 1903 roku.

Charakteryzując działania marketingowe Eragny Press, Genz zasygnalizowała także, jak wyglądały one w przypadku innych prywatnych drukarni. Zauważyła, że Morris i Hornby początkowo rozdawali swoje książki rodzinie i znajomym, z czasem zyskując uznanie większego kręgu czytelników i kolekcjonerów, natomiast Cobdena-Sandersona wyróżniła ze względu na stosowaną przez niego sprzedaż za pośrednictwem subskrypcji.

Drukarze w różny sposób starali się zwiększyć sprzedaż — jedni przywiązywali do tego mniejszą wagę, w przypadku innych, dla których drukarnia była jedynym źródłem dochodu, metody docierania do potencjalnych odbiorców były bardziej rozwinięte. Jest to rozległy temat, który pozwolił także na przybliżenie metod działania ówczesnego rynku wydawniczego.

Bibliografie

We współczesnych pracach zmieniło się również podejście do tworzenia bibliografii podsumowujących dorobek oficyn. Zawsze były one ważnym źródłem

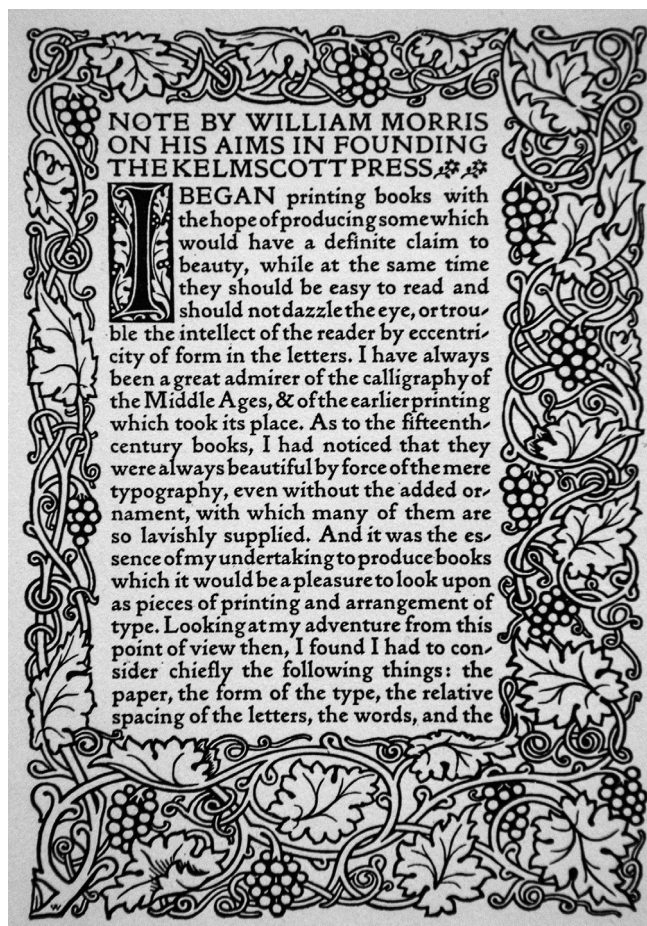
informacji o repertuarze wydawniczym, o tym, jak kształtowała się produkcja, kiedy następowały okresy intensywniejszej pracy, a kiedy spadek produktywności, zawierały dane na temat nakładów, a nawet zdobnictwa i materiałów użytych do wytwarzania druków.

Drukarze, tworząc swoje wykazy, często ograniczali się do podstawowych danych na temat poszczególnych edycji: tytułu, autora, roku, objętości, wykorzystanej czcionki, formatu, ilustracji. Niekiedy uzupełnienie tych informacji stanowiły uwagi dotyczące okoliczności powstania czy ceny. W opracowaniach syntetyzujących historię ruchu prywatnego drukarstwa, takich jak dzieła Tomkinsona, Franklina czy Cave'a, bibliografie druków nie były stałym elementem. Jeżeli autor decydował się na opublikowanie takiego wykazu, wymieniał w nim głównie podstawowe informacje potrzebne do identyfikacji dzieła. Ze względu na dużą liczbę omawianych oficyn opisy musiały mieć niewielką objętość.

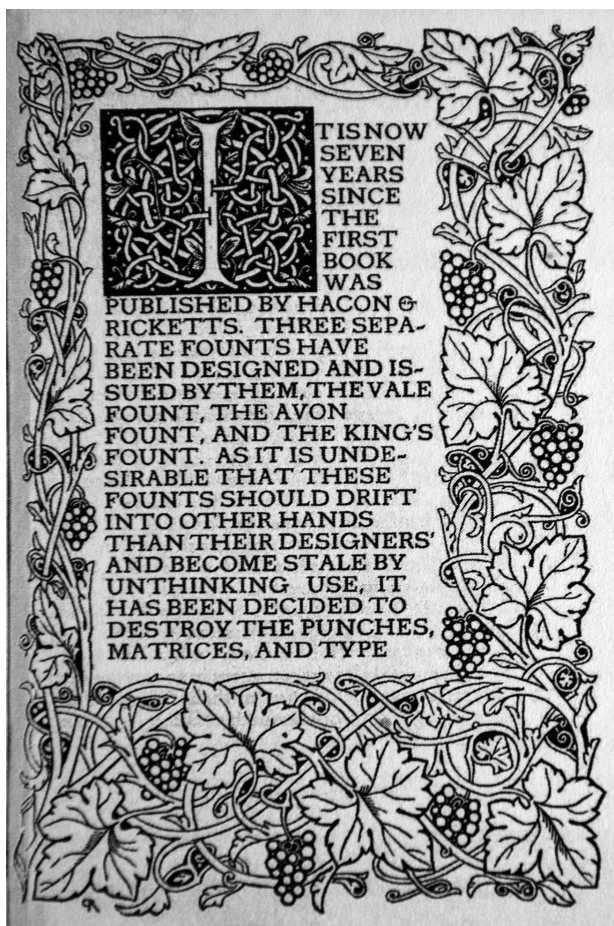
Wykazy książek wydawanych w prywatnych drukarniach są natomiast nieodłącznym elementem monografii oficyn, zajmującym niemal połowę pracy, traktowanym na równi z narracją historyczną. W tego rodzaju publikacjach są one bardzo obszerne — przedstawiają szczegółowo każdy wydany druk, nie ograniczając się do opisu fizycznego, niezależnie od tego, czy jest to książka, czy tylko druk ulotny. Doskonałym przykładem jest tu dzieło M. Watry, która we wstępie do części bibliograficznej omówiła metodologię, w tym dobór źródeł, układ, kolejność informacji. Warto wskazać, jak wiele elementów uwzględniła w opracowanym przez siebie wykazie druków Vale Press.

Każdy opis rozpoczęła autorka informacjami dotyczącymi powstania danej edycji, wykorzystując do tego korespondencję, fragmenty recenzji, które ukazywały się w prasie, opinie o dziele. Następnie podała tytuł z oprawy, informacje zawarte w kolofonie, paginację, zawartość (spis treści), wykorzystane kroje, papier, ornamenty, oprawy, datę publikacji, nakład oraz cenę, lokalizację zbędnych egzemplarzy i powiązane z danym tytułem materiały (próbne odbitki, zachowane drzeworytowe klocki itp.). Opracowała dodatkowo jeszcze trzy działy związane z produkcją wydawniczą Vale Press: *Ephemera*, *Type Specimens* oraz *Projected Publications*. W pierwszej grupie znalazły się różnego rodzaju ulotki, zapowiedzi dotyczące kolejnych numerów czasopisma „*The Dial*” i poszczególnych książek, katalogi, zaproszenia oraz inne niewielkie objętościowo druki, których nie można było zaliczyć do wcześniej omówionych w bibliografii, łącznie 96 pozycji. Interesującym uzupełnieniem okazała się również wymieniona na końcu grupa publikacji planowanych, na którą złożyło się 19 tytułów. Na zakończenie autorka zebrała i opisała ornamenty występujące w publikacjach Vale Press.

Współcześni badacze, opracowując bibliografie, starali się dotrzeć do jak największej liczby druków i zbadać je z autopsji. Niekiedy wskazywali nawet na różnice między poszczególnymi egzemplarzami tych samych tytułów — przede wszystkim warianty opraw, znaki proveniencyjne.

Rys 1. Strony początkowe z bibliografii Kelmscott Press
(University of Maryland, College Park)

Rys 2. Strony początkowe z bibliografii Vale Press
(University of California Libraries)

Szata graficzna

Na koniec warto przyjrzeć się omawianym publikacjom od strony edytorskiej. Pierwsze bibliografie i katalogi są doskonałym przykładem stylu, w jakim były wydawane druki. Kunszt drukarzy przejawiał się w każdym elemencie, począwszy od wykorzystanych materiałów, a skończywszy na zdobnictwie. Podobnie jak w wypadku innych druków, również tu pojawiały się okazałe drzeworytowe ramy, inicjały i ilustracje oraz sygnety drukarskie. Wykorzystano w nich te same czcionki, których drukarze używali w swojej pracy na co dzień. Również oprawy były na najwyższym poziomie.

Prace pochodzące z połowy XX wieku wydawano znacznie skromniej — ilustracje pojawiały się w nich rzadko i były to zazwyczaj czarno-białe przedruki

stron z ważniejszych książek wydanych przez poszczególne oficyny. Często przedstawiały bogato zdobione karty tytułowe, sygnety drukarskie bądź też fragmenty samego tekstu dla zobrazowania kroju pisma.

Dopiero prace wydawane w ostatnich latach XX wieku i prace najnowsze mogą poszczycić się znacznie bogatszą szatą graficzną. Na szczególną uwagę zasługują fotografie. Badaczom, takim jak M. Genz, M. Watry czy W.S. Peterson, udało się dotrzeć do archiwów rodzinnych i kolekcji, w których znalazły się cenne zdjęcia dokumentujące wnętrza pracowni, maszyny, drukarzy przy pracy i w otoczeniu rodziny. Dzięki uzyskaniu zgody spadkobierców mogli oni zamieścić je w swoich opracowaniach. Kolejnym elementem ilustracyjnym były fotografie wykonywanych przez drukarzy próbnych odbitek, projektów stron i czcionek, często zawierających odręczne uwagi, a nawet dokumentów związanych z działalnością oficyn. Oprócz tych czarno-białych zdjęć, w monografiach znalazły się również zdjęcia barwne, zazwyczaj przedstawiające oprawy.

Pod tym względem najnowsze publikacje przynoszą czytelnikowi znacznie więcej informacji niż dawne opracowania. Materiał ikonograficzny jest bogaty, a jego jakość jest na bardzo wysokim poziomie. Jest to doskonale uzupełnienie tekstu, które pozwala lepiej wyobrazić sobie realia pracy drukarza oraz wysiłek, jaki wkładał na przykład w projektowanie układu strony czy tworzenie nowych krojów pisma.

Aneksy i uzupełnienia

Poza wspaniałą szatą graficzną najnowsze publikacje zostały uzupełnione o interesujące aneksy. U W.S. Petersona są to nie tylko wymienione już teksty wykładów E. Walkera czy artykuł O. Wilde'a, lecz także księga rachunkowa W. Morrisa, w której zawarte są transakcje finansowe Kelmscott Press z 1891 roku. M. Watry natomiast uzupełniła zrab główny między innymi o *A Notes on the Ballantyne Press*, dotyczący działalności jednej z czołowych komercyjnych oficyn XIX wieku, z której usług korzystał przez pewien czas Charles Ricketts. Kolejny aneks zamieszczony w tej monografii to wspomnienia Bernarda Sleigha, drzeworytnika, który współpracował z Ch. Rickettsem. W pracy M. Genz znalazły się zaś tabele przedstawiające między innymi zestawienie kosztów produkcji i zysku ze sprzedaży poszczególnych książek, cen farby drukarskiej, ręcznie czerpanego papieru czy wykonania opraw. Dane te autorka uzyskała po zapoznaniu się z księgą rachunkową prowadzoną przez Pissarrów. U M. Tidcombe też znalazły się informacje dotyczące kosztów czcionek, a także między innymi wiadomości na temat zbioru traktatów wydanych pod nazwą *The Hammersmith Publishing Society* oraz życiorysy najważniejszych osób związanych z działalnością Doves Press i zeznania z procesu toczącego się między E. Walkerem a T.J. Cobdenem-Sandersonem.

Uzupełnienia są więc różnorodne — przedruki zachowanych dokumentów czy korespondencji wzbogacają dotychczasową wiedzę o nowe fakty, często związane z działalnością oficyny, z dotyczącymi jej kwestiami finansowymi. Inne zaś kreslą historię firm i ludzi, którzy mieli wpływ na działalność omawianej drukarni.

W ostatnich latach nad publikacjami syntetyzującymi wiedzę o prywatnych drukarniach wyraźnie przeważały opracowania monograficzne dotyczące poszczególnych oficyn. Warto zauważyć, że doskonale uzupełniły one istniejące dotychczas luki w badaniach, w wyczerpujący sposób przedstawiając sylwetki twórców, historię, działalność i dorobek oficyn. Ponadto ich autorzy odwoływali się do wcześniejszych opracowań i ustaleń innych badaczy, którzy także zajmowali się tą tematyką, dzięki czemu w najnowszych publikacjach uporządkowano nagromadzoną wiedzę. W niektórych wypadkach badaczom udało się dotrzeć do prac dotychczas nieopublikowanych i zreferować zawarte w nich ustalenia, co spowodowało, że stały się one łatwo dostępne dla czytelników⁴⁹. Niewątpliwym atutem są też często ilustracje — bogaty materiał ikonograficzny pozwolił na dokładniejsze zapoznanie się z omawianymi w tych publikacjach dziełami, ich zdobnictwem, ornamentami, czcionkami i oprawami. Wielu autorom udało się także uzyskać dostęp do archiwalnych fotografii przedstawiających samych drukarzy, ich rodziny, współpracowników, a niekiedy warsztaty pracy.

Niektóre z oficyn przez lata stały się przedmiotem licznych opracowań, inne dopiero niedawno doczekały się rzetelnych publikacji na swój temat, warto jednak podkreślić, że w ostatnich latach powstaje coraz więcej książek poświęconych zagadnieniom prywatnego drukarstwa angielskiego. Ich autorami są wybitni historycy, bibliofile, badacze historii książki i drukarstwa, których wiedza i doświadczenie gwarantują najwyższy poziom tych prac.

The evolution of the views of English-language scholars on the history of private presses

Summary

The author of the article examines changes in the approach of English-language scholars to the history of private presses operating in England in the late 19th and early 20th centuries. An analysis of selected publications has made it possible to establish the directions in which writings concerning the matter evolved, both form- and content-wise.

The author distinguishes the types of publications dominant in the various periods, beginning with 19th century publishing catalogues and bibliographies, and ending with monographs published in recent years. The works mentioned in the article are also used to describe the research field, changing over the years. In particular, the author points to issues like analysis of the printed matter or creation of bibliography. In addition, she emphasises the significance of editing as well as additional material increasing the scholarly value of publications.

⁴⁹ Przykładem jest tu nieopublikowana praca doktorska Alana Ferna, wspomniana przez M. Genz, w której znalazły się rezultaty badań nad drzeworytami wykonanymi przez Lucienę Pissarro, oraz zarys historii Eragny Press.